

обучение, разработени и прилагани отдавна в Западна Европа, САЩ, Япония и други страни, постепенно, макар и бавно и трудно, в последните години започнаха да набират популярност и в България. За съжаление, една нежелана и драматична ситуация, възникнала през 2020 г., наложи без алтернатива ИТ да бъдат незабавно масово въведени в университетите и училищата. Това е достатъчно основание натрупаният вече опит, наблюденията върху работата на учители, ученици и студенти относно реализацията на този процес да бъдат оценени и анализирани.

Безспорно, краткото време, с което преподаватели, студенти и ученици разполагаха, не е достатъчно, за да се даде обективна оценка на онлайн обучението. Но това е само едно малко начало. Методите на преподаване в дигитална среда постоянно ще се усъвършенстват, в практиката ще навлизат нови подходи, ще се изобретяват и въвеждат нови технологии, което безспорно ще повиши ефективността на онлайн обучението. Предстои да се учат и преподавателите, и тези, които се обучават. Всъщност ученето е непрекъснат и безкраен процес.

Според анкета, проведена от *Европейската онлайн платформа за училищно образование*, на тема „Онлайн и дистанционно обучение – резултати“ сред най-важните предимства на тази форма на обучение участниците посочват: *иновации*, т.е. възможността да се експериментира с педагогическата практика (38,5%), *гъвкавост* (33,5%), *широка гама от инструменти* (30,8%), *достъпност до материали и ресурси* (27,4%), *повече самостоятелност и мотивация у учениците* (23,1%)². Анкетата е проведена още през първите месеци от началото на пандемията (април – май 2020 г.) сред 4859 анкетирани учители и ученици. Наличието на такива оптимистични оценки, направени по време на най-трудния период на прехода към онлайн обучение, дава основание да се счита, че днес, при натрупания вече опит, неговите поддръжници със сигурност са се увеличили значително.

По-различна представа за онлайн обучението дава друго проучване, проведено по поръчка на българското МОН, чиито резултати бяха публикувани през юли 2021 г. След първоначалната констатация в доклада, че учебната 2020/2021 г. е преминала без сътресения и средните резултати не се различават съществено от тези през предходните години, следват няколко извода:

- продължителното учене пред екрана, без физически контакт и с намалена физическа активност, води до допълнително психическо напрежение сред учителите и учениците;

- всеки втори директор на училище посочва ниска мотивация и ангажираност на учениците, както и прекомерна заетост на учителите;

- 40% от учителите и 60% от директорите (! – б. м.) смятат, че знанията на учениците са се влошили вследствие на ОРЕС (обучение от разстояние в електронна среда);

– най-уязвими в това отношение са деца и ученици, които идват от ниско образовани и бедни семейства, не говорят български език у дома или имат специални образователни потребности, както и някои ученици, живеещи в селата, като общият брой на всички от тези категории съставлява около 20 – 25%;

– нивата на преждевременно отпадане от училище, на неграмотност и неравенство в резултатите остават високи;

– в окончателното заключение на доклада преобладават негативните оценки на ОРЕС и се препоръчва максимално продължително присъствено обучение³⁾.

Видно е, че оценките за онлайн обучението в двете проучвания се различават. Въпреки че проучването в българското училище подчертава такива положителни страни на този тип обучение като нарастващи възможности за иновативност и гъвкавост, то като цяло, акцентът се поставя върху прекаленото натоварване на учителите по време на ОРЕС, по-слабата ефективност при него, задълбочаване на неравенствата в резултатите на учениците, повишения брой неизвинени отсъствия, затрудненията пред уязвимите групи ученици, ограничения достъп до електронни устройства и интернет, а преминаването към ОРЕС се препоръчва само в краен случай, и то на местен принцип.

В българското проучване прави впечатление, че някои важни данни като че ли се игнорират и оставят на заден план само като статистика, без да се отчитат и анализират детайлно. Така например осреднените резултати от обучението по български език и литература в IV клас през 2021 г. са по-слаби от тези през 2017 и 2019 г., но са по-добри от резултатите през 2018 г., когато изобщо не е водено онлайн обучение. Най-показателни за ефективността на онлайн обучението са средните резултати по български език и литература и по математика през 2021 г. в VII клас, които са *най-високи за последните пет години (!)* и когато именно обучението се е провеждало предимно онлайн. Средният резултат от ДЗИ по БЕЛ в XII клас през 2021 г. не се различава драстично от резултатите през предходните пет години и дори е чувствително по-висок от този през 2019 г.⁴⁾

Физическото присъствие на един ученик в клас в никакъв случай не означава, че той участва активно в учебния процес, и това не е основание по-големият брой неоправдани отсъствия да се приписва като последица единствено на онлайн обучението. Като цяло, учителите споделят впечатленията си и се обединяват около заключението, че учениците, които постигат добри резултати при присъственото обучение, ги показват и при онлайн обучението.

По повод на казаното дотук може да се отбележи, че в онлайн обучението ние се намираме, ако не в „първи клас“, то най-малкото в „началното училище“. Този образователен модел предстои тепърва да се развива и усъвършенства, за да се разгърне и достигне до висшите си форми на проявление и ефективност. Със или без пандемии или други подобни фактори, засягащи тотално обществото, онлайн обучението ще намира все по-широко и масово приложение, превръщайки се в траен модел на бъдещото образование.

Една от честите причини за съпротивата срещу онлайн обучението е липсата на достатъчно дигитални умения у студенти, ученици и преподаватели. Това обаче е проблем, който лесно може да се реши чрез допълнително обучение. Съпротива се среща и от страна на родителите, която обикновено е породена от възникването на допълнителни ангажименти за тях по отношение на учениците, особено при по-малките. Оставени сами и без надзор възрастни, те създават неудобства и тревога. Консервативните нагласи на част от обществото и естествената психологическа съпротива срещу нововъведенията, особено към тези, които изискват усилия и промяна в начина на живот и работа, също са фактор, възпрепятстващ масовото въвеждане на онлайн обучението.

Спирането пред началните препятствия, които неизбежно възникват при всяко нововъведение, и даването на „задан ход“ на онлайн обучението са сериозна стратегическа грешка. Посочените „слабости“ са преодолими с осигуряването на материален ресурс и въвеждането на иновативни подходи и методи на обучение. Така както държавата осигурява сгради, помещения, оборудване, учебници и други нужни за училището пособия, като част от ангажиментите си към обществото, нейно задължение е да осигури необходимите електронни ресурси – устройства и интернет достъп – за онлайн обучението, които вече са неразделна част от материалното обезпечаване на образованието. Съвременното образование има за задача да формира нови измерения на грамотността у гражданите, към която днес безусловно принадлежи и високото ниво на дигитална компетентност, без която те не биха могли да намерят пълноценна реализация.

Решението на възникналите при онлайн обучението проблеми и затруднения не е връщане към традиционните форми на присъственото обучение, а развитие и усъвършенстване на обучението в дигитална среда и създаването на нов образователен модел.

Новата етика

Ученето в дигитална среда не е свързано само с усвояването на знания. То променя и ще променя цялостно нашето поведение и отношение към заобикалящата ни среда – човешка и природна. Това се отнася с особена сила за взаимоотношенията в училище – между всички, които пребивават там. Едно от нещата, които впечатляват, е променената психологическа среда в тези взаимоотношения. Много учители споделят, че в подобна атмосфера имат възможност да се съсредоточат именно върху интелектуалната страна на обучението, защото проблемът с дисциплината на практика е сведен до ангажираността на учениците с работата им в часа. Тук няма да видим невъзпитан ученик, който да рита вратата на класната стая, да крещи, да тича или по някакъв друг начин да нарушава реда в училище.

Онлайн обучението предполага нов тип етика, която не опира само до общото възпитание на учениците, но и до такъв важен аспект на съвремен-

ността, какъвто е проблемът с правата на детето. *Конвенцията на ООН за правата на детето* отхвърля всякакви форми на физическо и психическо насилие върху децата. Никое дете не трябва да бъде подлагано на изтезания или друго жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание⁵⁾. Всяко дете има право на закрила от телесно и други жестоки или унижителни форми на наказание.

Като „телесно“ или „физическо“ наказание се счита всяко действие, при което се използва физическа сила и което е предназначено да причини някаква степен на болка или дискомфорт, независимо колко лека е тя⁶⁾. Понятието „насилие“ не бива да се тълкува по начин, който намалява въздействието на нефизическите и/или неумишлените форми на посегателство, каквото е на пример психологическото малтретиране, включително и словесно поругаване и емоционално малтретиране, смятат анализаторите и специалистите по този проблем. Към тази форма на насилие се причисляват: тероризиране и отправяне на заплахи; експлоатиране и покваряване; отблъскване и отхвърляне; изолиране, наскърбяване, обиждане, унизяване, омаловажаване, осмиване и уязвяване, включително чрез информационни и комуникационни технологии (ИКТ), като мобилни телефони и интернет („кибер тормоз“). Факт е, че една голяма част от тези форми на насилие се осъществяват именно между съученици във или извън училище⁷⁾.

При проучване в едно българско училище, при това считано за елитно, се установява, че всеки трети ученик измежду анкетираните е бил обект на някакъв вид училищен тормоз – най-вече психически и в по-малка степен на физически. Близо две-трети от потърпевшите не са потърсили помощ за проблема си, т.е. наблюдава се т.нар. „капсулиране“. Когато тормозът е продължителен, заключават анализаторите на проучването, може да се стигне до промяна в поведението и развиването на зависимости⁸⁾. Според друго проучване на УНИЦЕФ *повече от половината ученици в България между 13 и 15 години* са били жертва на тормоз или насилие във и около училище, а проблемът сред останалите възрастови групи също е сериозен⁹⁾.

Онлайн обучението на практика изключва възможността за физическо насилие, както и на директен психически тормоз в училище, а използването на информационни и комуникационни технологии за психическо въздействие, първо, може да бъде игнорирано от потърпевшия и второ – то се доказва лесно и това обстоятелство оказва въздържащ ефект сред учениците. Естествено, на този етап обучението в дигитална среда не би могло да бъде цялостна алтернатива на присъственото обучение, особено при по-малките ученици, *но по-честото му прилагане би довело до по-продължително отсъствие на условия за практикуването на различните форми на насилие сред учениците и би съдействало за силното ограничаване на това опасно и вредно явление, а може би и за изкореняване му от училищния живот.*

Нови методически решения във висшето образование

Пандемията и дигитализацията рязко ускори прехода към нов модел във висшето образование. През последната година и половина обучението на студентите се осъществяваше предимно онлайн и като изключим някои чисто социални и от битово естество фактори, както и някои решими проблеми във връзка с оценяването, то разкри редица превъзходства спрямо традиционното присъствено обучение.

Още преди пандемията, в началото на 2019 г. се появи чудесна публикация относно смесената форма на обучение на студентите – в електронна и в традиционна среда, в която ясно и аргументирано са посочени съответните предимства и слабости на всяка от двете форми (Lasarova, Lazarov 2019, 17 – 32). „Не знам защо образованието да не може да се получава чрез марафон от on-line лекции. Според мен то трябва да идва при нас чрез всички устройства, с които разполагаме“, споделя Дан Розенсуайг, изпълнителен директор на Chegg – американска компания, базирана в Санта Клара, Калифорния (Adams 2021, 113).

На практика, всички отбелязани по-горе от анкета на *Европейската онлайн платформа за училищно образование* изводи за онлайн обучението в средното училище – иновации, гъвкавост, многообразие от инструменти за работа, достъпност до материали и ресурси, повече самостоятелност и мотивация и т.н., се отнасят в още по-голяма степен до обучението в университетите. Наскоро българското МОН публикува за обществено обсъждане проект на Закон за изменение и допълнение на ЗВО, с който се предвижда осъществяването на съвместно обучение на студенти в две и повече висши училища.¹⁰⁾ Обучението на студенти в съвместни бакалавърски и магистърски програми от два и повече университета може да бъде най-успешно реализирано именно чрез онлайн формата, което ще направи образованието по-евтино и достъпно. Един преподавател може да бъде нает да преподава дадена дисциплина в няколко университета, без да се налага да пътува.

Проблемът с преписването също се използва като аргумент от противниците на онлайн обучението. Показателен в това отношение е примерът със споменатата компания Chegg. Срещу абонамент за услугата Chegg Study компанията осигурява достъп в рамките на няколко секунди до база данни, съдържаща отговорите на около 46 милиона задачи и материали за изпити, които може да бъдат представени като собствени. Много студенти признават, че използват Chegg, за да решават поставените им за самостоятелна работа задачи и да си вземат изпитите. Въпреки опитите на университетските преподаватели да премахнат подобно поведение, по време на пандемията компанията просперира, абонаментите за услуги рязко нарастват, а акциите ѝ поскъпват над три пъти (Adams 2021, 112).

Подобен проблем винаги има решение при една подходяща методическа организация на оценяването. При наличието на добре прецизиран синхрон

между броя на изпитните задачи, от една страна, чиито отговори също така да изискват *повече разсъждения, отколкото възпроизвеждането на факти*, и времето, с което студентът разполага за тяхното решаване, от друга, възможностите за преписване и ползване на други външни източници ще бъдат силно ограничени. При подобен подход студентът трудно би положил успешно изпита, ако действително не притежава необходимите знания и компетенции. Изпитването пред камера също е част от решението на този проблем. Освен това е препоръчително да се въвежда състезателно начало, в резултат на което конкуренцията ще възпира опитите за подсказване и преписване между самите студенти.

По-различно стои въпросът с практическите занятия, които обаче не изключват онлайн формите на работа. Защо например студентите, които се подготвят за учители, да не провеждат част от практическите си занятия във виртуална среда, като да речем наблюдението на уроци. Представеният на видеозапис образец на присъствен или проведен изцяло онлайн урок може да бъде анализиран значително по-ефективно, отколкото пряко наблюдаваният, чийто анализ става по-късно, на базата на водените от студентите записки, доколкото те отразяват достатъчно изчерпателно това, което са наблюдавали. Отделни кадри от записания на видео урок може многократно да бъдат връщани и анализирани максимално детайлно, включително и за ситуации, които трудно биха се забелязали при прякото наблюдение.

Защо например посещенията на музей от студенти историци, археолози, културолози и пр. да не бъде реализирано поне отчасти във виртуална среда. Едва ли за няколко часа или дори за цял ден те биха могли да се запознаят с експозициите на големите музеи, които представят хиляди експонати. Виртуалната разходка в музея дава възможност всеки предмет да бъде разгледан и анализиран детайлно. И не на последно място, е предимството, че по този начин може да се посетят музеи в целия свят, като се преодоляват физическите разстояния и свързаните с тях време и средства.

Представените тук мисли, оценки и идеи се отнасят главно до обучението на студентите в хуманитарните специалности, но възможностите на обучението в дигитална среда и в други направления не трябва да се изключват. Дори и при практическите занятия може да се съчетават присъствените с онлайн форми, т.е. да се води хибридно обучение.

Въпреки все още краткия опит в онлайн обучението у нас от всичко казано дотук в тази насока може да се направят няколко съществени заключения.

1. Обучението в дигитална среда е логическа и естествена последица от развитието на информационните технологии в света и все по-широкото им навлизане във всички сфери на обществения живот.

2. В този смисъл, масовото прилагане и разпространение на онлайн обучението в училищата и университетите въпреки наличието на определени, но

преодолими слабости и недостатъци, няма друга алтернатива, а опитите то да бъде игнорирано или отричано, са обречени на провал.

3. Онлайн обучението оказва положително влияние върху преодоляването на насилието в училище и изграждането на нов тип взаимоотношения между учениците, както и между учители и ученици.

Дали пандемия или друг фактор ще стимулира развитието и приложението на технологиите в образованието, вижда се, че те бързо реагират и променят до неузнаваемост живота на хората. COVID-19 пандемията е само една поредна провокация към навлизането им в нашето ежедневие. Но след като тя отмине, вече ще сме други. Колкото по-скоро образователната ни система се реформира и адаптира към „новата реалност“, толкова повече ще нарастват възможностите ѝ да отговори успешно на новите предизвикателства.

БЕЛЕЖКИ

1. Власев, Ив. (2019) Какво ни дава и отнема виртуалната комуникация. – [viewed 18.07.2021]. Available from: <https://vlasev.info/2019/08/18/какво-ни-дава-и-отнема-виртуалната-ком>
2. Анкета на тема онлайн и дистанционно обучение – резултати. (2020) – [viewed 15.07.2021]. Available from: <https://www.schooleducationgateway.eu/bg/pub/viewpoints/surveys/survey-nonline-teaching.htm>
3. ОРЕС 2020 – 2021 (2021) – Обучение от разстояние в електронна среда 2020 – 2021: последствия и поглед напред, с. 2 – 3. – [viewed 15.08.2021]. Available from: <https://www.mon.bg/upload/27141>
4. ОРЕС 2020-2021 (2021) – Обучение от разстояние в електронна среда 2020 – 2021: последствия и поглед напред, с. 16 – 18. – [viewed 15.08.2021]. Available from: <https://www.mon.bg/upload/27141>
5. Конвенция на ООН за правата на детето. (1989), чл. 37а – [viewed 22.07.2021]. Available from: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2019-01/CRC_BG.PDF
6. Общ коментар №8 на Комитета по правата на детето на ООН (2006), с. 8 / т. 11 – [viewed 25.07.2021]. Available from: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/GC_8_BG.pdf
7. Общ коментар №13 на Комитета по правата на детето на ООН (2011), с. 18 / т. 21 – [viewed 25.07.2021]. Available from: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/GC_13_BG.pdf
8. Юлзари, К. (2019) Насилието в училище – скритата епидемия. – [viewed 05.08.2021]. Available from: <https://scoolmedia.com/nasilieto-v-uchilishte-skritata-epidemia/>

9. Корчакова, М. (2018) Повече от половината ученици у нас между 13 и 15 години – жертва на тормоз или насилие. – [viewed 15.08.2021]. Available from: <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/poveche-ot-polovinata-uchenici-u-nas-mezhdu-13-i-15-godini-zhertva-na-tormoz-ili-nasilie-2131326>
10. Вж. PR_izmZVO_12072021.pdf – [viewed 15.08.2021]. Available from: <https://www.mon.bg/bg/100164>

ЛИТЕРАТУРА

- АДАМС, С., 2021. Измама за печалба. *Forbs*, **7**, 110 – 116.
- ЛАЗАРОВА, СТ., ЛАЗАРОВ, Л., 2019. Смесени форми на обучение – иновативен подход за преподаване и обучение във висшите училища. *Педагогика*, **91**(5), 17 – 32.

REFERENCES

- ADAMS, S., 2021. Izmama za pechalba. *Forbs*, **7**, 110 – 116.
- LAZAROVA, ST., LAZAROV, L., 2019. Smeseni formi na obuchenie – inovativen podhod za prepodavane i obuchenie vav visshite uchilishta. *Pedagogika-Pedagogy*, **91**(5), 17 – 32.

EDUCATION IN DIGITAL ENVIRONMENT – RESULTS, EVALUATIONS, CONCLUSIONS

Abstract. The current public debate on the possibilities and effectiveness of on-line learning, its perspective in the foreseeable future and the public opinion “for” and “against” this educational model, are sufficient grounds for presenting such a topic. The publication reflects opinions, assessments and conclusions based on the results of studies and reports on online learning and my personal observations and shared experience. Special emphasis is placed on the ethical aspect of online learning, related to overcoming such a dangerous phenomenon as school violence.

Keywords: on-line learning; digitalization; virtual environment; innovative approaches and methods; children's rights; school violence

✉ **Prof. Kostadin Paev, DSc.**

Web of Science ResearcherID: Z-2151-2019

Faculty of Law and History

South-West University “Neofit Rilski”

Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: kostapaev@swu.bg

THE TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE CULTURE OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS

**Prof. Dr. Mariia Oliiar¹⁾, Prof. Dr. Nataliia Blahun¹⁾,
Prof. Dr. Halyna Bilavych¹⁾, Prof. Dr. Nataliia Bakhmat²⁾
Prof. Dr. Tetyana Pantyuk³⁾**

¹⁾Vasyl Stefanyk Precarpathian National University – Ivano-Frankivsk (Ukraine)

²⁾Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University –
Kamianets-Podilskyi (Ukraine)

³⁾Drogobych State Pedagogical University of Ivan Franko – Drogobych (Ukraine)

Abstract. The deepening and complication of connections in today's globalized world have led to an increased interest among scientists in the problem of formation of communicative culture of future professionals in all industries. Many scientific works of both Ukrainian and foreign scientists are devoted to the problem of formation of communicative culture of future teachers. However, scientists mainly consider the problem of formation of communicative culture of future professionals separately from other types of culture. As a result, the scientific achievements of scientists may not be fully implemented in practice. This leads to a lot of gaps in the training of future teachers. The insufficient level of communicative culture of teachers creates a barrier for the spiritual, psychophysiological and social development of children. The purpose of this article is to determine the effectiveness of cultural dialogue technology techniques in the formation of communicative culture of future teachers in primary school. To achieve this goal, the following research methods have been used: analysis of the development of communicative culture of elementary school teacher, more specifically students at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine), participants questionnaires, various diagnostic methods, pedagogical experiment, as well as statistical methods. 92 students of the pedagogical faculty of Vasyl Stefanyk Precarpathian University participated in the experimental work. The results of the experimental work confirmed the effectiveness of the technology of culture dialogue in the formation of communicative culture of prospective primary school teachers.

Keywords: communicative culture; cultural approach; dialogue; technology of cultural dialogue